

جهانگیر دانا علی
راز و رمز در چند مرام
نوروزی شمال ایران

انتشارات سوره مهر (وابسته به حوزه هنری)

دفتر موسیقی

روزنامه نوزدهم نوآوری
شمال ایران

د. جهانگیر دانای علمی

طراح - سر نجفی

آیه ص ۶، نوگرافی: نواز، پردازنده: چپ، ندیشه
اول: ۶۰
شماره: ۱۱۱۰
شلیک: ۶۰

سرشناسه: دانای علمی، جهانگیر، ۱۳۶۰ -

عنوان و نام پدیدآور: و رمز ۶ چند ماسم نوآوری شمال ایران /
نویسنده جهانگیر دانای علمی

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارا سو، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۳۷۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳-۱۷۷۲-۰۰

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: کتاب نامه: ص ۹۸.

موضوع: نوآوری خوانی

موضوع: Nawruz music

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۶/۲۵۲۵/۴۸۷۴ GT

رده بندی دیویی: ۳۹۴/۲۶۹۵۵

شماره کتاب شناسی ملی: ۴۹۹۰۶۰۲

نشانی: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت، پلاک ۲۳

صندوق پستی: ۱۵۸۱۵-۱۱۴۴ تلفن: ۶۱۹۴۲

سامانه پیامک: ۳۰۰۵۲۱۹ / فکس: ۶۶۴۶۹۹۵۱

تلفن مرکز پخش: (پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳

www.soremehr.ir

نقل و چاپ و نوشته ها منوط به اجازت رسمی از ناشر است.

فهرست

۵	راهنمای آوانوشت
۱۷	سخن نویسنده

فصل اول: نوروز خوانی در شمال ایران (گیلان و مازندران)

۲۱	چکیده
۲۳	مقدمه
۲۷	نوروز و نوروز بزرگ در دوران باستان
۳۰	نوروز سلطان یا نوروز نوسال
۳۱	نوروز خوانی به روایت الکساندر خوجکو
۳۸	نوروز سلطان در غرب مازندران
۳۹	جایگاه اجتماعی نوروز خوانان به صورت واقعی و غیر واقعی
۴۰	نوروز خوانی و دستگاه موسیقایی
۴۰	موسیقی نوروز خوانی با متر معین
۴۰	موضوعاتی که نوروز خوان می خواند
۴۱	نوروز خوانی و وصف طبیعت در مازندران
۴۱	شعر نوروز سلطان (در تنکابن)
۴۲	واژه «واگیر» در غرب مازندران و برگردان آن در شرق مازندران

۴۳	نوروزخوانی در سما کجور
۴۴	نوروزخوانی در کجور
۴۸	نوروزخوانی در کلاردشت به نقل از حسین کریمان
۴۹	نوروزخوانی در سه هزار، درجان، نشتارود، و چند منطقه تنکابن
۵۳	نوروزخوانی مازندران در وصف بهار
۵۴	نوروزخوانی در استان گلستان
۵۴	اشعار نوروزخوانی در گرگان و دماوند
۵۷	نوروزخوانی به سبک دماوندی‌ها
۵۸	بنو و طنز در نوروزخوانی
۵۹	اشعار تصنیفی امام در نوروزخوانی مازندران مرکزی
۶۱	نوروزخوانی در مورد امامان در مازندران
۶۲	نوروزخوانی در مازندران مرکزی - سوادکوه
۶۴	نوروزخوانی در مورد حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع)
۶۶	نوروزخوانی در مورد آدم راجا، ماجرای کربلا، حضرت یوسف
۷۳	نوروزخوانی در گیلان
۷۴	کشکول در نوروزخوانی
۷۵	نوروزخوانی در لاهیجان
۷۵	شروع و پایان نوروزخوانی در تالش
۷۶	نوروزنامه تالش دولابی (رضوان شهری)
۷۷	وصف امامان در نوروزخوانی گیلان
۷۸	نوروزخوانی در مرکز گیلان
۸۲	نوروزخوانی تالش (خشکوندهان فومن)
۸۴	نوروزنامه پنج تن معصوم در تالش (شاندرمن)
۸۶	نوروزخوانی در رودبار قزوین
۹۳	نظر استاد فریدون پوررضا در مورد نوروزخوانی
۹۵	نوروزخوانی و میرزا کوچک خان، تحولات اجتماعی
۹۹	نتیجه
۱۰۳	منابع

فصل دوم: آروس گلی یا پیربابو

۱۰۷	چکیده
۱۰۹	مقدمه
۱۱۱	اعضای گروه عروس گولی
۱۱۴	بازیگران مراسم در لنگرود
۱۱۴	بازیگران آروس گلی یا پیربابو در تنکابن
۱۱۵	افراد دیگر در شیخ محله شفت گیلان
۱۱۵	طرح پوشش و آرایش افراد
۱۱۹	وضع ظاهر و لباس در شیخ محله شفت گیلان
۱۱۹	وضع ظاهر و لباس در لنگرود
۱۲۰	اشتیاق و استقبال مردم در مراسم عروس گلی
۱۲۱	اجرای بازیگران آروس با آروس گلی هنگام غروب
۱۲۴	روایت عروس گلی
۱۲۶	روایت ماجرای آروس گولی در منطقه تنکابن
۱۲۷	هدایایی که در مراسم آروس گولی باید داده شود
۱۲۷	هدایا در شرق و غرب گیلان
۱۲۷	هدایا در شفت
۱۲۸	هدایا در اشکور
۱۲۸	بازی کردن پسرها در نقش عاروس گلی و آرایش دختران آنها
۱۲۹	نمادشناسی
۱۳۱	ارتباط بین مراسم عروس گلی با جنگ بین آریایی ها و مردم بومی مناطق گیلان و مازندران
۱۳۷	از شاخ گاو میش و شاخ دیو تا شاخ غول آروس گلی
۱۳۹	بومی بودن غول
۱۴۰	واژه غول
۱۴۰	غول بیابانی
۱۴۲	مراسم عروس گلی و عصر یخبندان
۱۴۶	زنگوله و دوران یخبندان
۱۴۶	زنگدان

۱۴۷	زنگل
۱۴۷	زنگوله و زنگله
۱۴۷	زنگوله بستن
۱۴۷	زنگ
۱۴۷	زنگوله مصری
۱۴۸	معنی زنگوله در خواب
۱۴۸	زنگوله نشانه دعوا و دشمنی
۱۴۸	زنگوله زرین نشانه دعوا و خصومت
۱۴۸	زنگوله برای «پیش پیش کل» یا «پیش میش کل» در زندگی چوپانی
۱۴۸	طایفه کله‌بزی یا مراغی و صدای زنگوله
۱۴۹	استفاده از زنگوله در مراسم کوسه و ناقصدی
۱۵۰	مراسم آبروسرایی باران خواهی
۱۵۱	آسمان به معنا: سنگ
۱۵۳	گا و نشان ابراهیم باران را اسیری آن توسط ازدها
۱۵۴	ازدها نماد خشکی نقش سواران در آزادی گاوهای باران‌زا
۱۵۷	مشابهت ایندره و بهرام و رستم در نبرد با ازدهای خشکی
۱۵۸	مطابقت ایندرا با بهرام
۱۵۸	مبارزه گرشاسب با دیو خشکی
۱۵۸	مبارزه بین تشر و آبوش
۱۵۹	تیریش، کرده ۶، بند ۲۷ و ۲۸
۱۵۹	تیریش، کرده ۱۰، بند ۴۰
۱۵۹	تیریش، کرده ۱۶، بند ۵۱
۱۵۹	تیریش، کرده ۱۶، بند ۵۴
۱۶۰	تأثیر مهاجرت‌ها در آداب و رسوم
۱۶۲	جمعه‌عروس
۱۶۴	کاس خانم، ناز خانم، و آناهیتا
۱۶۶	آناهیتا
۱۶۷	آبان‌یشت، کرده ۱، بند ۱
۱۶۸	آبان‌یشت، کرده ۱، بند ۲
۱۶۸	آبان‌یشت، کرده ۱۶، بند ۶۴

۱۶۸	آبانگان، جشن آب و باران
۱۶۹	اردو بسور آناهیتا رودی در شمال ایران
۱۷۰	نمادهای آناهیتا یا ناهید
۱۷۱	درخت سرو
۱۷۱	شمشاد
۱۷۲	نیلوفر
۱۷۳	ماهی
۱۷۵	مثلث
۱۷۵	دایره
۱۷۵	آینه
۱۷۷	شکل و هیئت و وسایل در مراسم عروس گلی
۱۷۷	لباس و وسایل و آرایش عروس
۱۸۲	ریختن یا پاشیدن آب یاد ناهید
۱۸۲	ریختن آب برای برکت در شاه در
۱۸۲	ریختن آب برای روان مردگان
۱۸۳	پیروزی بهار بر زمستان
۱۸۴	میر نوروزی
۱۸۷	نماد رنگ سیاه در صورت بازیگران
۱۸۹	موضوع مرگ در مراسم آروس گولی
۱۹۰	عروس گلی با رسم کوسه بر نشین فرق دارد
۱۹۳	کوسه گلین
۱۹۳	کوسه و ناقالندی
۱۹۷	پیر بابو و نماد پیری
۱۹۹	غول، نماد مشکلات
۱۹۹	استفاده از نام سگ در اشعار عروس گلی
۲۰۰	اشعار عروس گولی در گیلان و مازندران
۲۰۰	شعر آروس گلی در منطقه تنکابن
۲۰۴	شعر عاروسه گلی در اشکور
۲۰۴	شعر عروس گلی در سیاهکل
۲۰۹	سه روایت مختلف درباره شعر عروس گولی گیلان

۲۰۹	روایت اول از رودپیش
۲۱۴	روایت دوم (روایت مرخال نوده و شاهخال)
۲۲۱	روایت سوم (روایت کمسار)
۲۲۴	روایت عروس گلی از کلاچاه دوم خشک بیجار
۲۳۰	شعر عروس گلی در لنگرود
۲۳۵	فرازهایی از ترانه «عروس گولی» به گویش گیلکی گالشی
۲۳۷	شعر عروس گلی در شیخ محله شفت گیلان
۲۳۹	شعر عروس گلی در شرق گیلان
۲۳۹	ضرب المثلی در مورد پیر بابو
۲۴۱	نتیجه
۲۴۵	منابع

فصل سوم: رابجری یا راوچری یا آهوچری

۲۵۳	چکیده
۲۵۵	مقدمه
۲۵۷	منطقة البروج
۲۵۷	منطقة البروج اسلامی
۲۵۸	اجرا یا نمایش رابجری در تنکابن
۲۵۸	رابجری در تنکابن
۲۵۹	شعر رابجری یا راوچری یا آهوچری
۲۶۰	شعر دیگر از رابجری
۲۶۱	رابجری به روایت انجوی شیرازی و محققان دیگر
۲۶۴	رابجری، راب کره یا راب کرک
۲۶۵	شعر رابچره
۲۶۶	هدایا
۲۶۶	رابجری و فلک گردون
۲۶۹	آهو
۲۷۰	ایزد بهرام و گرز او

۲۷۴	در باره جنگاوری و رزم آوری بهرام
۲۷۴	در مورد تبدیل شدن بهرام به بز
۲۷۵	قوچ شدن بهرام
۲۷۵	در مورد حمایت و رحمت و ستیز با اهریمن و بدی و کزی ها
۲۷۵	در مورد فدیّه دادن به بهرام از گوسپند سیاه یا سفید
۲۷۹	کیسه و نماد آن در مراسم رابجری
۲۸۰	کیسه در خواب
۲۸۰	کیسه کرچک خالی در خواب
۲۸۰	کیسه زن مکان، دفتر حیات
۲۸۰	کیسه یا وال
۲۸۰	کیسه نمادی بیک گردان
۲۸۱	ریش بز یا گل ریش
۲۸۲	تخم مرغ
۲۸۳	برکت مرغانه
۲۸۳	احترام به اولین تخم مرغ
۲۸۳	تخم دوزدینه
۲۸۳	تخم مرغ و امامتداری و قیامت
۲۸۴	شکستن تخم مرغ برای رفع چشم زخم
۲۸۴	باورداشت تخم مرغ همچون جهان از نظر پیشینیان
۲۸۸	واژه واز
۲۹۱	نتیجه
۲۹۳	منابع

فصل چهارم: جایگاه بره و کوزه در عید نوروز و نمادشناسی آن

۲۹۷	چکیده
۲۹۹	مقدمه
۳۰۱	بره در عید نوروزی و نماد آن
۳۰۱	مراسم نامزدی و تعهدات عید
۳۰۲	عید شب‌وره

۳۰۲	نقش داماد در عید شب‌وره
۳۰۳	آداب صبح روز عید
۳۰۳	بره دگنی (بره انداختن) عباسی
۳۰۵	بره و نمادشناسی آن
۳۰۷	بره و قرّ
۳۰۷	جایگاه کوزه در مراسم عید و نماد آن
۳۰۸	کوزه و عید نوروز
۳۰۹	چهارشنبه‌سوری و شکستن کوزه
۳۰۹	شکستن کوزه و پرندۀ بدبختی
۳۰۹	ریختن آب بر روی دوستان به نشانه شستن بدی و پلیدی‌ها
۳۱۰	کوزه آهنی - در عید نوروز
۳۱۰	کوزه هفت سیر نوروزی
۳۱۰	کوزه بر سر چوب کر در گیلان
۳۱۱	برعکس نمودن کوزه، نماد مرگ در تنکابن
۳۱۱	کوزه یا خلشک
۳۱۲	کوزه و خواب
۳۱۲	تعبیر کوزه
۳۱۲	تعبیر کوزه شکسته
۳۱۲	تعبیر کوزه خالی
۳۱۲	تعبیر کوزه پر آب
۳۱۲	نماد کوزه در فرهنگ‌های گوناگون
۳۱۲	کوزه، نماد زن
۳۱۳	کوزه، نشان مرگ - غلبه بر مرگ
۳۱۳	کوزه و کوزه‌گر و عمل و رفتار
۳۱۳	کوزه، نماد عضویت در انجمن سری
۳۱۳	کوزه، نشان سعادت و بختیاری
۳۱۴	کوزه به مفهوم کیسه
۳۱۴	ریختن آب از کوزه برای زنده کردن
۳۱۴	سیو
۳۱۴	سیو در دست ایزد

۳۱۵	سبوه‌های تدفین
۳۱۵	شکل‌گیری زن و مرد از خاک کوزه‌گری در فرهنگ یونان باستان
۳۱۵	کوزه و آب حیات یا جاودانی
۳۱۶	کوزه آب جوشان، نماد مرگ
۳۱۶	کوزه در روایت اسلامی
۳۱۹	نتیجه
۳۲۱	منابع

فصل پنجم: چند مراسم خاص چهارشنبه‌سوری در گیلان و مازندران

۳۲۵	چکیده
۳۲۷	مقدمه
۳۲۹	زمان مراسم چهارشنبه‌سوری - معنی آن
۳۳۰	مفهوم عدد چهار
۳۳۱	چند باورداشت در مورد چهارشنبه‌سوری
۳۳۱	لباس
۳۳۱	مسافرت
۳۳۱	مرگ
۳۳۱	بذر
۳۳۱	سر بردن حیوانات چهارپا و دوبا
۳۳۲	ناتمام بودن کار
۳۳۲	ختنه‌سوران
۳۳۲	خاک سوخته آتش چهارشنبه‌سوری برای کشاورزی و بخت‌گشایی
۳۳۳	خاکستر و بخت‌گشایی
۳۳۴	مراسم کُل‌کُل چارشنبی در گیلان و مازندران
۳۳۴	کول‌کول چارشنبه در گیلان
۳۳۵	کول‌کول چارشنبی در تنکابن
۳۳۵	آتش و آب در مکان مراسم چهارشنبه‌سوری
۳۳۷	چهارشنبه‌سوری و غذای سیزی
۳۳۸	خوش‌قدمی یا پادموج در گیلان

۳۳۹	چهارشنبه‌خاتون
۳۳۹	معنی خاتون
۳۴۰	چهارشنبه‌خاتون
۳۴۱	غذا نهادن برای گل‌خاتون
۳۴۱	چهارشنبه‌سوری و درخت قولنج‌گیری
۳۴۱	چگونگی قولنج‌گیر شدن افراد در شب چهارشنبه‌سوری
۳۴۲	کاشت درخت قولنج‌گیری در شب چهارشنبه‌سوری
۳۴۵	نتیجه
۳۴۷	منابع

فصل ششم: چند مورد دیگر از باورها و شادی‌های عید نوروز در گیلان و مازندران

۳۵۱	چکیده
۳۵۳	مقدمه
۳۵۵	به انتظار تحویل سال و آرزوی پول‌دار شدن
۳۵۶	باورداشت پول‌دار شدن از خرخاکی خرخدا در تحویل سال
۳۵۷	نوزاد در عیددیدنی
۳۵۷	آداب روشن کردن شمع، هدیه، ...
۳۵۹	مراسم پنجک‌واز در تنکابن
۳۶۵	نتیجه
۳۶۷	منابع
۳۶۹	منابع کل کتاب

سخن نویسنده

در کشور پهناور ایران، تنوع ادب و طایفه‌ها با فرهنگ‌های متفاوت و آداب و رسوم منحصر به فرد باعث شده عده‌ای از نویسندگان این مرز و بوم دامن همت به کمر ببندند و با جمع‌آوری و بررسی فرهنگ عامه، با ویرایش آن‌ها، از فراموش شدن آن‌ها جلوگیری کنند. اما به نظر می‌رسد در کنار جمع‌آوری و ثبت و ضبط آیین‌ها باید ریشه‌یابی و بررسی آن‌ها نیز انجام گیرد تا واقعیت‌هایی که در درارتوی آیین‌ها به بوتۀ فراموشی سپرده شده‌اند دوباره نمایان شوند.

الکساندر خوجکوی لهستانی، یکصد و سی و پنج سال پیش، در گیلان به مدت چهار سال مأموریت داشت. او در رابطه با اشعار و واژه‌ها و تاریخ مردم گیلان و مازندران پژوهش‌هایی انجام داد و در نهایت با حسرت به محققان دیگر اعلام کرد: چرا در زمینه فرهنگ و زبان این مردم کاری درخور صورت نگرفته است؟ وی درباره دیرینگی ترانه‌های سرزمین مردم گیلان و مازندران چنین نوشت:

هر یک از ابیات این ترانه‌ها مفهوم خاصی دارند که نمودار عقیده و طرز تفکر سراینده آن است و از این جهت کهن‌ترین شعرهای آسیا هستند که شاید از نظر دیرینگی بتوان آن‌ها را با مزامیر داوود یا کتاب امثال و سروده‌های حضرت داوود مقایسه کرد. متأسفانه صاحب‌نظران و زبان‌شناسان اروپایی به گونه‌ای شایسته به پژوهش در زمینه گویش‌های متداول کرانه‌های جنوبی دریای خزر توجه نکرده و از این امر غافل مانده‌اند. (خوجکو ۱۳۸۱: ۱۷-۱۶)

شمال ایران، با تاریخی از گذشته‌های دور، مهم‌ترین خاستگاه اسطوره‌ای این

سرزمین محسوب می‌شود که نمی‌توان بدان بی‌اعتنا بود؛ جایگاهی همچون کوه البرز و نقش‌آفرینانی مانند سیمرغ، دیوهای مازندران، دروغ‌پرستان ورنه، آناهیتا، مهر، و غیره. مفهوم و نماد هر یک از آنها در آداب و رسوم این مردم تجلی پیدا کرده است؛ بنابراین نمی‌توان آن را نادیده گرفت. ممکن است امروزه کسانی که بعضی از مناسک و آیین‌ها را انجام می‌دهند نتوانند علت اعمال خویش را درک کنند. چون کارشان تقلیدی است. اجدادشان پشت در پشت چنین مراسمی را انجام می‌دادند و آنها بر اساس عادت و اعتقاد خویش آن را انجام می‌دهند. بنابراین، محققان با ریشه‌یابی و شکافتن نماد می‌توانند طرحی نو ارائه دهند که چنین تحقیقاتی در ادبیات نمایشی، فیلم، داستان‌نویسی، و انواع هنرها تأثیری به‌سزا خواهد گذاشت. البته ممکن است عده‌ای از محققان در بعضی از نمادها و نشانه‌ها یا نظریه‌هایشان به خطا بروند. ولی ایرادی نیست. شاید با یک نقد و بررسی بیشتر شود.

در خاتمه از استاد بزرگوارم مهدوی تشکر می‌کنم که پیشنهاد پرداختن به این پژوهش را دادند. در ابتدا کار آسان نبود؛ ولیکن در ادامه راه معلوم شد:

که عشق آسان نمود اول
ولی افتاد مشکل‌ها